

Derleme Makale

Seyahat, Çalışma ve Boş Zamanın Kesişiminde Yeni Bir Grup: Dijital Göçebeler¹

Melike Bozdoğan², Elif Özuz Dağdelen³

Öz

İnternetin ve dijital teknolojilerin gelişmesiyle birlikte uzaktan çalışma, ofissiz çalışma ve serbest çalışma gibi farklı çalışma deneyimleri yaygınlık kazanmıştır. Bu değişimin önemli örneklerinden biri olan dijital göçebelik ise çalışma, boş zaman ve seyahatin iç içe geçtiği bir yaşam tarzı olması sebebiyle diğer çalışma düzenlerinden farklılaşmaktadır. Fiziksel bir yere bağlı olmadan çalışma imkânı, güçlü bir internet bağlantısı olması koşuluyla, dijital göçebelerin dünyanın her yerinde çalışmasını sağlamaktadır. Bu yaşam tarzının sürdürülmesi düzenli olarak farklı destinasyonlara seyahat edilmesine bağlı olduğu için dijital göçebelik aynı zamanda bir yaşam tarzı hareketliliği olarak da değerlendirilmektedir. Bu çalışma, öncelikli olarak dijital göçebelik kavramının çalışma ve boş zaman ayrımının ötesinde sosyolojik açıdan nasıl ele alınabileceğini tartışmaktadır. Ciddi boş zaman olarak değerlendirilen dijital göçebe yaşam tarzının geleceğe dair sunduğu olanaklar tartışılırken aynı zamanda sınırlılıkları ve dijital göçebeliğe yönelik eleştiriler de vurgulanmaktadır. Bu eleştirilere ilişkin olarak dijital göçebeliğin özgür bir seçim veya neoliberal dayatmaların getirdiği ekonomik bir zorunluluk olarak mı değerlendirilebileceği sorusu ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dijital Göçebeler, Yaşam Tarzı Hareketlilikleri, Çalışma, Boş Zaman, Ciddi Boş Zaman.

¹ Makale Geliş Tarihi: 01.09.2022 Makale Kabul Tarihi: 25.09.2022

² mbozdogan@baskent.edu.tr, ORCID NO: 0000-0001-8486-2529

³ elifozuz@baskent.edu.tr, ORCID NO: 0000-0002-6567-268X

Compilation Article

A New Group at the Intersection of Travel, Work and Leisure: Digital Nomads

Abstract

With the development of the Internet and digital technologies, new working experiences, such as remote working, working without an office, and freelancing, have become widespread. Digital nomadism, one of the significant examples of this change, differs from other working arrangements as it is a lifestyle where work, leisure, and travel are intertwined. The possibility of working without being tied to a physical place makes digital nomads work anywhere in the world, provided there is a strong Internet connection. Since maintaining this lifestyle depends on regularly travelling to different destinations, digital nomadism is also considered a form of lifestyle mobility. This study primarily discusses how the concept of digital nomadism can be handled sociologically beyond the separation of work and leisure. While discussing the future possibilities of the digital nomadic lifestyle as serious leisure, limitations and criticisms of digital nomadism are also emphasized. Regarding these criticisms, the question of whether digital nomadism should be considered a free choice or an economic necessity brought about by neoliberal impositions is discussed.

Keywords: Digital Nomads, Lifestyle Mobilities, Work, Leisure, Serious Leisure.

Giriş

Covid-19 pandemisi ve sosyal mesafenin sağlanmasına ilişkin alınan önlemler sonucunda pek çok sektörde uzaktan çalışma pratiği oldukça yaygınlaşan bir deneyim olmuştur. Pandemi öncesinde de serbest çalışanlar (freelancers) veya ofissiz çalışanlar¹ olsa da bu çalışma pratiği 2020 yılı itibariyle dünya genelinde görünürlüğü önemli ölçüde artan bir durum haline gelmiştir (Ozimek, 2020). Uzaktan çalışma kadar bilinir olmasa da uzaktan çalışma pratiğine benzer bir biçimde seyahat, boş zaman ve çalışma zamanının iç içe geçtiği bir yaşam tarzı olarak dijital göçebelikten söz etmek mümkündür. Dijital göçebelikte öne çıkan nokta bu yaşam tarzını tercih eden kişilerin işlerini sürdürebilmek için belirli bir fiziksel mekâna değil güçlü bir internet bağlantısına ihtiyaç duymalarıdır. Konumdan bağımsız çalışabilme özgürlükleri dijital göçebeleri dünyanın her yerinde çalışabil kılmaktadır. Ancak bu özgürlüğün yalnızca bireylerin hedonistik kararları sonucunda mı gerçekleştiği yoksa ekonomik zorunluluklar sebebiyle mi dijital göçebe olma kararını aldıkları tartışmaya açık bir konudur.

Dijital göçebelik “uzaktan çalışma, küresel seyahat ve çoklu konut uygulamalarına (multi-residential practices) dayalı benzersiz bir yaşam tarzı oluşturmak için turizm, eğlence ve profesyonel faaliyetlerin harmanlanması” olarak tanımlanmaktadır (Mancinelli, 2020, s. 418). Dijital göçebelik bir yaşam tarzı olarak değerlendirildiğinde bu yaşam tarzının sürdürülebilmesi için bireylerin sürekli hareket halinde olmaları gerekmektedir. Bu durumda, seyahat, boş zaman ve göç kavramlarının kesişiminde bir yaşam tarzı hareketliliğinden bahsedilebilmektedir (Cohen, Duncan & Thulemark, 2015, s. 156). Dijital göçebelik, daha iyi bir yaşam tarzı arayışına yaptığı vurgu ve göçü varılan bir destinasyon değil süreç olarak ele alması sebebiyle yaşam tarzı göçü (lifestyle migration) olarak da kavramsallaştırılabilmektedir (Benson & O’Reilly, 2009, 2016). Ancak seyahat, boş zaman ve göç arasındaki akışkanlığı (Cohen vd., 2015) vurgulaması sebebiyle bu çalışmada yaşam tarzı hareketliliği kavramsallaştırması tercih edilmiştir.

Dijital göçebeler bu yaşam tarzını sürdürmenin bir sonucu olarak esnek ve güvencesiz çalışma koşulları ile karşılaşmaktadır. Ancak mevsimlik tarım işçiliği gibi yine göçebe ve güvencesiz kabul edilebilecek nitelikteki işlerden farklı olarak dijital göçebeler, internet temelli işler yapmaları ve eğitim seviyelerinin yüksek olması gibi nitelikleri bakımından farklı pratiklere sahiptirler. Dijital göçebelikte öne çıkan nokta göçün itici gücü olarak bir yaşam tarzını sürdürme motivasyonunun bulunmasıdır. Örneğin, Benson ve O’Reilly de yaşam tarzı göçünün, göçmenlerin sosyo-ekonomik özelliklerini dikkate alarak yapılan diğer göç kavramsallaştırmalarından farklı olduğunu ve bazı göçmenler için yaşam tarzının göç konusunda temel motivasyon olduğunu ifade etmektedir (2016, s. 21). Yaşam tarzı göçmenlerinin göç faaliyetleri incelendiğinde genellikle küresel kuzeyden küresel güneye

¹ Türkiye’de, aktif olarak faaliyette bulunmasalar da freelance çalışanların birbirleriyle dayanışmak amacıyla kurdukları Ofissizler Freelance Ağı: <https://ofissizler.org> ve Dünyada Mekan: <https://dunyadamekan.wordpress.com> gibi örgütlenmelerden bahsedilebilir. Konu hakkında yapılmış güncel çalışma için bkz. İlyas, Ö. (2022). *Freelance Emek: Ofissiz Çalışmanın Sınıfsallığı*. İstanbul: İletişim.

doğru bir hareketlilik yaşandığından söz edilmektedir (Hayes, 2015). Hareketliliğin bu yönde olmasının sebebi dijital göçebeler üzerinden yorumlandığında kişilerin göç destinasyonunu belirlerken hedonistik zevklerinin yanı sıra demografik ayrıcalıklarını en üst düzeye çıkarabildikleri bölgelere yöneldikleri vurgulanmaktadır (Thompson, 2019, s. 33). Hem yurt içinde hem de yurt dışında sık sık seyahat eden dijital göçebelerin gidecekleri yeri seçerken dikkate aldıkları öncelikli nokta işleri değil eğlence ve yaşam tarzı beklentilerinin karşılanması olarak öne çıkmaktadır (Thompson, 2018, s. 3).

Hannonen, dijital göçebelik konusunda yapılan çalışmaların bu olguyu iş yaşamı bakış açısına (work life perspective) ya da yaşam tarzına (lifestyle) odaklanarak açıkladıklarını ancak bu kavrama bütünsel bir yaklaşım geliştirilmesi gerektiğini ifade etmektedir (2020, s. 337). Bu çalışmada da benzer bir bütünsel bakış açısıyla dijital göçebelik konusu ele alınmaktadır. Bu amaçla ilk bölümde sosyolojik bir ayırım olarak çalışma ve boş zaman ilişkisi içerisinde dijital göçebeliğin nerede konumlandırılacağı tartışılırken ikinci bölümde dijital göçebeliğin bir yaşam tarzı hareketliliği olarak öne çıkan özellikleri değerlendirilmektedir. Son olarak ise dijital göçebelik konusunda eleştirel yaklaşımlara yer verilerek bu yaşam tarzının özgür bir tercih veya neoliberal bir zorunluluk olarak mı değerlendirilebileceği konusu ele alınmaktadır. Bu makale dijital göçebelik konusunda yapılmış mevcut ampirik çalışmalardan elde edilen bulgularla sınırlıdır.

Sosyolojik Bir Ayırım Olarak Çalışma ve Boş Zaman İkiliği

Boş zamanın anlamına, tarihsel olarak gelişimine ve nasıl araştırma konusu haline geldiğine bakıldığında, boş zamanın uzun bir süre çalışma kavramından bağımsız düşünülmediği görülmektedir. Bu durum zaman içindeki gelişmelerle boş zamanın da kendi başına araştırılacak toplumsal bir olgu haline gelmesi ile değişmiş ve boş zaman sosyolojisi çerçevesinde özel olarak ele alınan bir konu olmuştur. İki terim genellikle bir arada kullanılsa da çalışma ve boş zaman kavramları arasındaki düalist ilişki incelendiğinde, zıt ve ayırıcı özellikleri olduğu görülmektedir. Kazançlı istihdam, görev, heteronomi ve disiplin çalışma ile ilişkilendirilirken; kendi kaderini tayin, özgürlük ve rekreasyon boş zaman kavramı ile ilişkilendirilmektedir (Reichenberger & Schäfer, 2016, s. 243).

Boş zaman kavramını tanımlamanın zorluğunu vurgulayan ancak bu kavramın kısaltılmış bir sözlük tanımı şeklinde ifade edilmesinin de gerekli olduğunu düşünen Stebbins şu tanımı yapmaktadır: “İnsanların yapmak istedikleri ve becerilerini ve kaynaklarını kullanarak tatmin edici veya doyurucu (veya her ikisi de) bir şekilde gerçekten yaptıkları, boş zamanlarında meşgul oldukları, zorlama olmayan ve bağlamsal çerçeveli etkinliktir” (2011, s. 2). Rojek, sosyal bilimler alanı içerisinde boş zamanın ikincil statüsünü eleştirerek bu kavramın felsefe, sosyoloji, ekonomi, siyaset ve psikolojideki teorik çalışmaları desteklemek için kullanıldığı yorumunu yapmaktadır (1997, s. 383). Stebbins ise boş zaman sosyolojisi çalışmalarının ana akım sosyolojiden uzaklaştığını söylemekte ancak

yirmi birinci yüzyılla birlikte boş zaman çalışma ile eşit statüde değerlendirildikçe ve iş-yaşam dengesi, yaşam kalitesi ve refah (well being) gibi konuların önem kazanmasıyla birlikte boş zamanın da sosyologlar tarafından önemle ele alınacak bir konu haline gelebileceği değerlendirilmesini yapmaktadır (2018, s. 50).

Vickerman, 1970’li yıllarda yapmış olduğu gözlemine dayanarak insanlar boş zamanı daha iyi değerlendirmeye çalıştıkça ve daha fazla boş zaman harcamasında buldukça, boş zaman faaliyetlerinin nasıl olması gerektiğiyle daha çok ilgilenilmeye başlandığı yorumunu yapmaktadır. Boş zamanın eğlence amaçlı uğraşlar için daha elverişli hale gelmesinin sebepleri olarak ev aletlerinin gelişimini, daha hızlı seyahat imkânlarının gelişmesini, daha fazla destinasyonun erişilebilir hale gelmesini, bu noktalarda harcamak için daha fazla boş zamana sahip olmayı ve gelirlerin artmasını vurgulamaktadır. Yeni boş zaman aktivitelerinin üretilmesi ve yayılmasında televizyonun yaygınlaşmasının da etkisi olduğundan bahsetmekte ve bütün bu gelişmeleri dikkate alarak boş zamanı bu temelde bir endüstri olarak nitelendirmektedir (Vickerman, 1975, s. 1). Günümüzde ise iletişim ve dijital medya teknolojilerinin gelişimi, internetin yaygınlaşması, mobil cihazların erişilebilirliği gibi unsurlar boş zamanın çok daha büyük bir endüstri hale gelmesini sağlamış, boş zamanın anlamını daha fazla değiştirmiştir. Boş zamanın dijital boş zaman (Silk, Millington, Rich & Bush, 2016) ve sanal boş zaman (Harris, 2005) gibi kavramlar kullanılarak daha geniş anlamlarda tanımlanması da bunun bir göstergesidir.

Çalışmanın yanı sıra boş zamanla birlikte kullanılan bir diğer kavram ise rekreasyondur. Boş zaman kavramıyla sıklıkla anılan ve bazen karıştırıldığı görülen rekreasyon kavramı şu şekilde boş zamandan ayrılmaktadır: Boş zaman, iş, uyku ve diğer temel ihtiyaçlar karşılandığında bireye kalan serbest zamandır. Birey bu zamanı kendi istediği şekilde değerlendirebilmektedir. Temel ihtiyaçlar arasında yemek pişirme, alışveriş, ev işleri, çocuk bakımı ve hijyenin yer aldığı ifade edilmektedir. İşten bahsedilirken ise sadece çalışılan zaman değil ayrıca işe gidiş geliş seyahat süresi de kastedilmektedir. Rekreasyon ise geniş ölçüde, insanların yüksek düzeyde bağlılık gösterdiği (fazla mesai, ikinci iş, evde çalışma ve evin etrafındaki çeşitli bakım işleri dışında) boş zamanlarda yapılan her türlü uğraşı kapsayacak şekilde tanımlanmaktadır (BaudBovy & Lawson, 2002 akt. Meeras, 2010, s. 3). Vickerman ise rekreasyonun organize edilmiş faaliyetler, eğlence, spor, dışarıda yemek yemek gibi etkinlikleri karşılamak için kullanıldığını ifade etmektedir. Bu durumda piyasa ve piyasa dışı olmak üzere iki farklı rekreasyon biçimi olabileceğine değinen Vickerman, örneğin sinemaya gitmek veya parkta yürümek gibi etkinliklerin bu bağlamda birbirlerinden ayrıldığını vurgulamaktadır (1975, s. 7).

İş, boş zaman ve rekreasyon ilişkisi dijital göçebeler özelinde değerlendirildiğinde günümüz koşullarının onlara sağladığı çalışırken seyahat edebilme, istediği yerde yaşayabilme ve aslında “göçebe” olabilme imkânından ötürü bu kavramlara ilişkin mevcut ayrımların geçersiz kaldığı ve bu kavramlar üzerine tekrar düşünmenin

gerekli olduğu göze çarpmaktadır. Dijital göçebeler hem turist hem çalışan olmak gibi farklı deneyimleri aynı anda yaşadıkları için çalışma ve boş zamana ilişkin klasik ayrımlar onların durumunu açıklamak konusunda yetersiz kalmaktadır. Bir yaşam tarzı hareketliliği olarak dijital göçebelikte çalışma ve boş zaman arasındaki ayrımın sürekli bulanıklaşmakta olduğundan ve benzer bir şekilde ev ve uzakta olan yer ilişkisinin de değişmekte olduğundan bahsedilebilmektedir (Cohen vd., 2015, s. 162).

Çalışma ve boş zaman ayrımının bulanıklaşmasıyla ifade edilebilen dijital göçebelik kavramını anlamak için, bu ayrımın sosyolojik olarak gelişimine bakmak önem arz etmektedir. Boş zamanın tarihsel süreçte kavramsal olarak gelişimine bakıldığında endüstriyel toplumdan, post-endüstriyel topluma geçişin etkili olduğu görülmektedir. Modern boş zaman, ilk olarak işin modernleşmesinin bir ürünü olarak; ikinci olarak çalışma süresinin daralmasının sonucu olarak boş zamanın artması temelinde; üçüncü olarak ise boş zamanın kullanımının 'işin uzun kolu' (the long-arm of the job) olarak değerlendirilmesi bağlamında ele alınmıştır (Roberts, 2010, ss. 2-3). Endüstri devrimi ile toplumdaki iş bölümünün nasıl değiştiği ve sınıfsal olarak nasıl bir dönüşümün gerçekleştiği hakkında tartışan klasik sosyoloji teorilerine bakıldığında, endüstriyel toplumlarda boş zamanın aslında çok önemli bir gösterge olduğu görülmektedir. Bu bağlamda başta Durkheim, Marx ve Weber olmak üzere çalışma ve boş zaman hakkında tartışmaları olan önemli sosyolojik yaklaşımlardan bahsetmek gerekmektedir.

Klasik politik ekonominin çalışmayı hayatın merkezi ilgi alanı olarak tanımladığını ve boş zamana ikincil bir işlev verdiğini vurgulayan Rojek, Durkheim'in boş zamana ilişkin yorumlarının önemine değinerek onun boş zamanı ciddi yaşamla yan yana var olan dengeleme ve rahatlatma işlevi gören bir olgu olarak ele aldığını vurgulamaktadır (1997, s. 383). Georgoulas ise boş zamanın sosyal işlevinin yalnızca ciddi yaşam karşısında bir dengeleme ve rahatlama ile sınırlandırılmasının Durkheim'in teorisinin yanlış yorumlanması ile sonuçlanacağını belirtmektedir. Georgoulas'a göre boş zaman modern toplumda yeni organik dayanışmanın ayrılmaz bir parçasıdır ve diğer sosyal fenomenlerle ilişkilidir (2017, s. 378). Marx ve Weber'in teorilerine bakıldığında ise sanayileşmenin, çalışma koşullarının, toplumsal sınıfların oluşumunun temel alınarak boş zamanın bunların bir çıktısı ya da uzantısı olarak değerlendirilebileceği görülmektedir. Parker, boş zaman sosyolojisi alanının yavaş gelişiminin bir nedeni olarak boş zaman değerlerinin ve davranışlarının sosyal hayatın atık (residual) kategorileri olarak değerlendirilmesinden bahsetmektedir. Marksist tarihsel materyalizm ve Protestan etiğine dayanan yaklaşımların boş zamanı ele alırken onu daha önemli gördükleri işle ilişkilendirerek yorumladıklarından ve altyapıdan ziyade üstyapının bir parçası olarak değerlendirdiklerinden bahsetmektedir (1975, s. 92). Çalışma ve boş zaman arasındaki ilişki, çalışmanın boş zaman üzerindeki kontrol edici etkisiyle ilişkilendirilerek açıklanabilmektedir. Örneğin Roberts, boş zamanın işin uzun kolu olarak değerlendirilmesini, insanların yaptıkları işlerin yalnızca işteki yaşamlarını değil aynı zamanda "kendi" zamanlarında da ne yaptıklarını etkilemesi olarak açıklamaktadır (2010, s. 4).

Erickson, Marx'ın parasal değere dayalı mübadele ilişkilerinin geçerli olduğu üretken yaşam alanıyla, ev içi ve boş zaman gibi yaşamın üretken olmayan alanları arasında yapmış olduğu ayrımın boş zaman konusunda çalışanlar açısından önemli olduğunu vurgulamaktadır (2017, s. 463). Çalışma ve boş zaman ayrımı Marx'ın endüstri devrimi ile burjuva ve proletarya sınıfı olarak nitelendirdiği iki toplumsal sınıfa ilişkin analizinde ayırıcı bir unsurdur. Kapitalizm "ihtiyaç" kavramının anlamının değişmesine sebep olmuş ve sadece hayatta kalabilmek için çalışıyor olma durumu eleştirel bir şekilde değerlendirilmeye başlanmıştır. Çalışmanın kendisinin de yaratıcı bir etkinlik olmaktan uzaklaşması ve yabancılaştırıcı boyutu önemli eleştiri noktaları olarak ön plana çıkmıştır. Marx, insanın yemek yemek, içmek, üremek gibi hayvansal işlev olarak değerlendirdiği etkinliklerinde daha insani olduğu ve işteki etkinliğine kıyasla daha özgür olduğu yorumunu yapmaktadır (Ollman, 2015, ss. 226-227). Bu durumda, proletaryanın yaratıcı etkinliği yalnızca işverenin kârını maksimize etmek için ve kendi hayvansal ihtiyaçlarını karşılayabilmesi için mevcuttur. Boş zaman da bu açıdan bakıldığında sınıfsal bir gösterge haline gelmiştir. Boş zaman erken Marksist yazarlar tarafından burjuvazinin simgesi olarak değerlendirilmiştir (Vickerman, 1975, s. 5). Proletarya çalışma zamanı dışındaki zamanında daha özgür görünmekle birlikte yapabileceği etkinlikler açısından ekonomik ve sosyal olarak sınırlıdır. Benzer bir yorum olarak, 1970'li yıllarda John P. Robinson tarafından Amerika Birleşik Devletleri'nde boş zaman konusunda yapılmış olan çalışmayı² değerlendiren Wilson, yaş, eğitim durumu, evlilik, çocuk sahibi olma ve çalışma gibi kriterlere bağlı olarak boş zamanın hemen hemen her kıt kaynak gibi nüfus arasında eşit olmayan bir şekilde dağıldığı yorumunu yapmaktadır (1980, s. 22). Boş zamana yönelik Marksist yorumları değerlendiren Erickson, kitlesel boş zamanın bir zamanlar işin yabancılaştırıcı yönüne karşılık bir mükafat olarak görüldüğünü ancak günümüzde boş zaman etkinliklerinin işe dönüştüğü bir durumda olduğundan bahsetmektedir. Diğer bir ifadeyle, bireyler artık boş zamanlarında sadece kendi kişisel gelişimlerine yönelik değil aynı zamanda ekonomik performans olarak değerlendirilebilecek etkinliklerde bulunmaktadır. Erickson, bu durumun Marx'ın tartıştığı üretim ve boş zaman ayrımının aşılmış olduğu gibi bir görünüm sunduğunu ancak esasında yabancılaşmanın yoğunlaşmasıyla açıklanabileceğini vurgulamaktadır (2017, s. 469).

Weber boş zaman konusunu doğrudan ele almasa da kapitalizm ve din arasındaki ilişkiyi değerlendirirken boş zamanı çalışma ile ilişkilendirerek yorumlamaktadır. Bell'e göre, Weber'i din araştırmalarına götüren şey "rasyonel ekonomik davranışı" açıklama çabasıydı ve bu çaba onu "münzevi Protestanlığın rasyonel etiğini" sorgulamaya yönlendirdi (1996, s. 35). Çalışmanın Tanrı'ya hizmet olarak değerlendirildiği Püriten inancını ele alan Juniu, boş zamanın tembellik olarak görüldüğünü ve çalışmaya dini bir değer yüklendiğini ifade etmektedir. Ayrıca, boş zamana ilişkin bu yaklaşımın endüstriyel toplumun bir parçası haline geldiğini belirtmektedir (2000, s. 70). Weber'in, din ile ilgili çalışmaları sonucunda, kapitalizm ile Protestan etiği arasında ilişki kurmasının da boş

²Robinson'ın çalışması 1977 yılında *How Americans Use Time: A Social-psychological Analysis of Everyday Behavior* isimli kitapta yayımlanmıştır.

zaman ve çalışma ayırımına önemli bir katkı olduğu bilinmektedir. Kapitalizmin aradığı işçi profili, sadece çalışan ve ek değer üreten bir profildir. Protestan etiğinde ise öteki dünyada değerli olabilmek için çalışmak, biriktirmek ve vaktini “boş” pratikler için harcamamak, kazandığını savurmamak düşüncesi temel oluşturmaktadır. Sadece çalışmaya odaklanan bu düşünce temelinde, boş zaman pratikleri ve hatta boş zaman fikri için yer yoktur. Zamanın boşa harcanması en ölümcül günahlardan biridir. İnsan hayatı, kendisinin seçildiğinden emin olması için fazlasıyla kısa ve değerli görülmektedir. Sosyalleşmeyle, boş konuşmayla, lüksle, hatta sağlık için gerektiğinden fazla (altı en fazla sekiz saat) uykuyla kaybedilen zaman mutlak ahlaki kınama sebebi olarak görülmektedir (Weber, 2005, s. 104). Protestan etiği hakkındaki yorumlarının yanı sıra Weber’in statü gruplarına ilişkin tartışması da boş zaman ve tüketim ilişkisinin kurulması açısından önem taşımaktadır. Bu bağlamda, ortak olarak paylaşılan boş zaman ilgileri ve tüketim pratiklerine dayanarak boş zamanın kendisinin bir statü göstergesi haline geldiği değerlendirilmesi yapılmaktadır (Berkers & Van Eijck, 2017, s. 412).

Klasik sosyolojik yaklaşımlardan farklı olarak Fordizmle birlikte boş zamana ilişkin bakış açısının değişmeye başladığından söz etmek mümkündür. Fordizm kapitalizmi, çok çalışmayı ve ek olarak tüketmeyi desteklese de boş zaman anlamındaki en önemli değişim, Fordizmin boş zamanı kontrol altına alınması ve düzenlenmesi gereken bir unsur olarak görmesidir. Rojek, Fordizmi yirminci yüzyılın ikinci on yılında ortaya çıkan, Frederick Taylor’ın bilimsel yönetiminden etkilenen (bir işçinin sabit bir görevi belirli aralıklarla en hızlı ve en verimli şekilde nasıl yapacağına dair, işi basit sabit parçalara bölme prensibine sahip sistem), otomatikleştirilmiş seri üretim sistemi olarak açıklamaktadır. İşçiler bir montaj hattı üretim sisteminde standartlaştırılmış, tekrarlayan iş görevlerini yerine getirmek için istihdam edilmektedir. Rojek’e göre işler mekanik ve tekrarlayan bir yapıya sahip olsa da işçilere yüksek ücretler ödeniyor olması önemli bir ayrıntıdır. Bu sayede bir tüketim kültürü oluşturulabildiğini vurgulayan Rojek, işçilerin kendi ürettikleri Model T Fords’u satın alabilmelerinin önemine dikkat çekmektedir. Bununla birlikte, Fordizmin boş zaman tartışması açısından öne çıkan noktası şirketin istihdam ettiği sosyal çalışmacılar aracılığıyla işçileri boş zamanlarında da izlemesi olmuştur (1997, s. 389). Bu sistemde çalışma zamanı ile boş zamanı birbirinden ayırmak için güçlü bir girişim vardır (Rojek, 1995, s. 141). Fordizm yaklaşımında boş zaman, meta biriktirme ve çalışma dışı zamanlarda bunların keyfini sürme fikriyle ilişkilendirilmiştir (Rojek, 1997, s. 390). Boş zaman artık vaktini belirli şekilde geçirmek değil, bu vakit sürecinde yapılan aktiviteler ve bu aktiviteler için harcanan şeyler temelinde yani aslında tüketimle de tanımlanmaya başlanmıştır.

Gösterişçi tüketim kavramıyla birlikte genellikle boş zaman sosyolojisinin başlangıç noktası olarak kabul edilen Veblen’in (1899) Aylak Sınıf çalışmasında boş zaman ikinci planda tutulmakta ve gösterişçi tüketim etkinliklerini açıklayacak bir araç olarak değerlendirilmektedir (Stebbins, 2018, s. 44). Veblen, boş zaman ve sosyal statü arasındaki ilişkiyi yorumlayarak boş zamanın yaşam tarzı içerisinde sembolik değer yaratmasını ele almaktadır

(Rojek, 1997, s. 384). Gösterişçi tüketim teorisine göre, bireyler hiyerarşide daha yüksek noktalarda yer alan diğer kişilerin tüketim kalıplarını takip etmekte, bu süreçte toplumsal normlar, ekonomi ve toplumsal doku gelişirken değişmektedir. Kapsamlı boş zaman etkinliklerinin yanı sıra tüketim ve hizmetlere yapılan cömert harcamalar da bireyin zenginliğini göstermesinin yolu olarak tanımlanmaktadır (Trigg, 2001, ss. 99-101). Bireyin boş zamanında ne tükettiği ve ne tür harcamalar yaptığı bu anlamda sınıfsal bir gösterge halini almıştır.

Bauman ve Bourdieu, tüketim olgusuna yaptıkları vurgu sebebiyle boş zaman çalışmaları açısından iki önemli düşünür olarak değerlendirilmekte ve aslında pek çok ortak noktaları olduğu belirtilmektedir. Her iki düşünür de kendi sosyolojik bakış açılarıyla “standardizasyon, soyutlama ve Fordist seri üretim yoluyla nesnelerin (ve insan öznelerinin) rasyonelleştirilmesinin yerini kültürel farklılık, düşünümsel bireyselleşme ve tüketimcilik aracılığıyla bir rasyonalizasyon dünyasının aldığından” bahsetmektedir (Blackshaw, 2013, s. 164). Habermas’a atıfla iletişimsel ve araçsal boş zaman yaklaşımını geliştirdiğini ifade eden Spracklen, boş zamanın kamusal alanının sürdürülmesi konusunda önemli bir işlev üstlendiğini vurgulamakta ve özgür etkileşime izin vermesi sebebiyle onu iletişimsel eylemle ilişkilendirmektedir. Ancak hegemonik seçkinlerin boş zaman üzerindeki kontrolünün artması sebebiyle bu alanın iletişim kurma alanı olma özelliğinin daralmakta olduğunu vurgulamaktadır. Metalaştırılmanın araçsallığına direnmenin bir yolu olarak Bauman’ın akışkan kimlikler tartışmasına değinen Spracklen, bu bakış açısıyla internetin ve dolayısıyla dijital boş zamanın, araçsallaşmış eğlencenin yeri olduğu gibi hegemonyaya meydan okuma yeri de olabildiğini vurgulamaktadır (2015, ss. 75-77). Dolayısıyla boş zaman, tüketim temelinde statü ve gösterişle ilişkilendirilerek ele alınabileceği gibi aynı zamanda bireyin failliğinin vurgulandığı, alternatif iletişim imkânlarıyla da değerlendirilebilmektedir.

Boş zamanın tüketimle ilişkilendirilmesi konusunda en etkili çalışmalardan birini yapan teorisyen ise Pierre Bourdieu’dür. Bourdieu kültürel sermayenin, çeşitli gruplara ayırım avantajları sağladığını ve bu avantajlarla çeşitli konumlara doğrudan ulaştıklarını ve ek sermaye sahibi olduklarını belirtmektedir. Bu avantajlar, seçkin ve bayağı/avam şeklinde bir ayırma yol açmakta; bu stratejiler, ayırım stratejileri olarak tanımlanmaktadır. Bourdieu’ye göre bu stratejilerin etkili olmalarının temel sebebi ise strateji gibi gözükmemeleridir. Dolayısıyla, kültürel pratiklerle gruplar diğer gruplarla aralarına mesafe koyabilmektedir (Bourdieu, 2016, ss. 11-12). Kültürel sermaye gibi sosyal sermayenin de sosyal ağları ve grup içindeki konumu etkilediği, bireysel eylemi kolaylaştırdığı bilinmektedir. Glover ve Hemingway, sosyal ağlar ve boş zaman ilişkisini değerlendirdiklerinde, boş zamanın sosyal sermayenin üretilebileceği ve sosyal ağların güçlendirilebileceği fırsatlar sağladığını ve bu nedenle bu ilişkiyi incelemenin boş zaman araştırmacıları açısından önemli olduğunu belirtilmektedirler (2005, s. 397).

1970'li yıllardan itibaren ekonomik üretim ve tüketim kültürü üzerinde büyük değişimler yarattığı ifade edilen post-fordist ilişkiler dönemine geçildiği tartışılmaktadır. Rojek'e göre post-fordizm iş ve boş zaman arasındaki fordist ilişkiyi değiştirmiştir. Ömür boyu ücretli çalışma yerine kesintiye uğramış kariyerlerden bahsedilebilmektedir. Ayrıca post-fordizmin yeni teknolojisi evden çalışma imkânları da yaratmıştır. Bununla birlikte bilgi ve iletişim teknolojileri alanında yaşanan gelişmelerin bir sonucu olarak Rojek, boş zaman deneyiminin standartlaşmış yaşam tarzı değerleriyle ilişkilendirilebilmekte olduğunu ve boş zamanın tasarımı ve deneyiminin çalışmaya daha çok benzer hale geldiğini vurgulamaktadır (1997, ss. 390-391).

Boş zaman konusunda önemli çalışmaları olan Dumazedier ise, post-endüstriyel topluma geçildiğini ve boş zamanın bu temelde ele alınması gerektiğini ifade etmektedir. Post-endüstriyel toplum ifadesi için kesin bir tanım vermese de bu topluma ilişkin olduğunu ifade ettiği bazı özellikler sıralamaktadır. Bu toplumun bilimsel-teknik, sibernetik, tüketim malları toplumu, evrensel eğitim gibi niteliklerle ilişkilendirilebileceğini ifade etmektedir. Bu toplumda endüstriyel sistem, eğlence ve boş zaman açısından daha fazla zenginlik üretmektedir (Parker, 1975, ss. 97-98). Benzer bir şekilde Wilson da post-endüstriyel toplumdaki teknolojik gelişmeler sayesinde günlük uğraşlardan uzaklaşmak için benzeri görülmemiş fırsatların ortaya çıktığından bahsetmektedir. Wilson'a göre bu değişime eşlik eden kültürel gelişmelerle birlikte iş ve başarıdan ziyade statü ve zevk öne çıkmış; fayda için üretimden ziyade zevk için tüketimin egemen olduğu yeni bir ethos yaratılmıştır (1980, s. 21).

Rojek'in (1997) post fordizmle birlikte dönüşen çalışma ilişkilerine dair gözleminde vurguladığı gibi, evsel alanın çalışma alanının özelliklerini üstlenmesi ve uzaktan çalışma, farklı ülkelerde çalışma, bağımsız çalışma veya çalışılacak şirket ve kurumu seçebilme durumlarında bireyin özerk bir şekilde yaşayacağı yeri tercih etme şansı olması dijitalleşmenin bireylere sunduğu fırsatlar olarak düşünülebilmektedir. Boş zamanın dijitalleşmeden bağımsız olarak düşünülemeyeceğinin örneklerinden biri de dijital göçebeler ve onların sahip oldukları boş zaman ve rekreasyon imkânlarıdır.

Dijital göçebelerin yaşam tarzı açıklanırken çalışma ve boş zaman ayrımlarının bulanıklaşması vurgulanmakta ve bu bulanık alanın açıklanmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Stebbins'in (2011) ciddi boş zaman ve sıradan boş zaman arasında yapmış olduğu ayırım bu alanı tanımlayabilmek açısından fırsatlar sunmaktadır. Dijital göçebeliğin ciddi boş zaman olarak kavramsallaştırılması, dijital göçebelerin konuma bağımlı kariyerler yerine boş zamana öncelik veriyor olmalarıyla açıklanabilmektedir (Thompson, 2019, s. 28). Ciddi boş zaman, altı ayırıcı niteliği vurgulanarak tanımlanmaktadır: "azim; kariyer sahibi olma fırsatı; bilgi, eğitim ve beceriye dayanan kişisel çabalar; kalıcı faydalar; aktivite içinde ortaya çıkan benzersiz ethos; aktivite ile güçlü bir şekilde özdeşleşme" (Stebbins, 2011, ss. 70-73). Dijital göçebeliğin ciddi boş zaman olarak değerlendirilmesinde bir diğer önemli nokta da Stebbins

tarafından önerilen pozitif sosyoloji ve ciddi boş zaman yaklaşımlarının hoş giden etkinlik (agreeable activity) ve bireyin failliğine yaptığı vurgudur. Stebbins, sosyolojinin ağırlıklı olarak problem merkezli ana akımının karşısında konumlandığı pozitif sosyoloji yaklaşımının başlıca kaynağının büyük ölçüde boş zaman sosyolojisi olduğunu vurgulamaktadır (Stebbins, 2018, s. 51). Dolayısıyla ciddi boş zaman olarak ele aldığımız dijital göçebelik aynı zamanda Stebbins'in tanımladığı haliyle bir pozitif sosyoloji konusu gibi görünmektedir. Ancak çalışma ve boş zamanın iç içe geçtiği bir yaşam tarzı olması ve neoliberal etkilerden azade kalamayışı sebebiyle dijital göçebeliliğin hala problem merkezli ana akım sosyolojiyle ilişkilendirilmesi gerektiği düşünülmektedir.

Stebbins tarafından geliştirilen ciddi boş zaman perspektifine göre boş zaman içerisindeki arayışlar üç şekilde karşımıza çıkmaktadır: ciddi arayışlar (ciddi boş zaman ve adanmış çalışma), sıradan boş zaman (casual leisure) ve proje tabanlı boş zaman (project-based leisure) (Elginkton & Stebbins, 2014, s. 4). Ciddi arayışlar olarak ifade edilen ciddi boş zaman ve adanmış çalışma bireylerin güçlü bağlılık hissettikleri işleri ve hobilerini geliştirmek için faaliyette bulunmalarını ifade etmektedir. Bu grup içerisinde değerlendirilen faaliyetlerde çalışma ve boş zaman iç içe geçmiş görünmektedir. Sıradan boş zaman, bireylerin zevk almak için gerçekleştirdikleri faaliyetler olarak değerlendirilmektedir. Proje tabanlı boş zaman ise ciddi boş zamana dönüşmeyen ancak tek seferlik de olsa planlama, çaba ve bazen beceri ya da bilgi gerektiren yaratıcı girişimler olarak tanımlanmaktadır (a.g.e., s. 4).

Yaşam tarzı olarak da değerlendirilen dijital göçebelik, bir anlamda dijital dönüş (digital turn), kırılma ile ortaya çıkan boş zaman kültürünün de bir sonucudur. Dijitalleşme ile zaman ve mekân ayrımı ortadan kalkmış, bireylerin boş zaman anlayışları değişmiş ve imkânları artmıştır. Anlık sohbet, sanal gerçeklik, boş zaman materyallerine hızlı ulaşım (yasal olmayanlar da dahil), çevrimiçi topluluklar olarak örneklendirilebilecek olan sanal boş zaman (virtual leisure) kavramıyla, dijitalleşme ile çeşitlenen boş zaman faaliyetleri anlatılmaktadır (Harris, 2005, s. 251). Bu dijital dönüşün veya kırılmanın yaşanması ve zaman-mekân ayrımının ortadan kalkmasının en önemli sonuçları seçilen kişilerle iletişim kurmak, kendilerine uygun gördükleri boş zaman ilgi alanlarını takip etmek, görmeyi arzuladıkları yerleri fiziksel ve sanal olarak ziyaret edebilmek gibi konularda bireyleri cesaretlendirmesi ve özgürleştirilmesi olarak değerlendirilmektedir (Carnicelli, McGillivray & McPherson, 2017, s. 3).

Boş zaman kavramının çalışmayla ilişkili ve çalışmadan bağımsız olarak nasıl ele alınabileceğine ilişkin yorumlar değerlendirildiğinde dijital göçebeliliğin çalışma ve boş zaman ikiliğinin ötesinde konumlandırılması gerektiği düşünülmektedir. Bu açıdan bakıldığında dijital göçebelik, ciddi boş zamanın deneyimlendiği bir yaşam tarzı olarak değerlendirilebilmektedir. Seyahat ederek ve gittikleri yerlerde turistik faaliyetlere katılarak çalışmayı sürdürmeleri dijital göçebelerin deneyiminin ciddi boş zaman olarak ele alınması açısından önemlidir. Bununla

birlikte, Stebbins'in (2011) de vurgulamış olduğu gibi, dijital göçebeler boş zaman faaliyetlerini sürdürürken kariyerlerini geliştirmek için çaba harcamaya ve diğer dijital göçebelerle ortak davranışlar ve pratikler geliştirmeye devam etmektedir. İnternet ve dijitalleşme ile gelişen boş zaman etkinlikleri, sağladıkları mekândan bağımsız iletişim kurabilme ve eğlence imkânlarıyla dijital göçebeler açısından önemli olanaklar sunmaktadır. Bu açıdan bakıldığında internet, dijital göçebelerin yalnızca işlerini sürdürmelerini sağlamakla kalmayıp aynı zamanda onlara sosyal ağlarını geliştirebilmeleri konusunda fırsatlar da sunmaktadır. Bu durum dijital göçebelerin hareketlilik olanaklarını arttırmakta ve onların seyahat edecekleri destinasyonları çeşitlendirebilmelerini sağlamaktadır.

Dijital Göçebelik ve Yaşam Tarzı Hareketliliği

Özellikle gençler arasında yaygın olan, sırt çantalılar (backpackers), gezginler (flashpackers) ve küresel göçebeler (global nomads) gibi isimlerle anılan pek çok hareketlilik çeşidinden bahsedilmektedir (Richards, 2015). Bu hareketlilik kategorilerini ev dışındaki alanda geçirilen süre, seyahatin amacı veya bireylerin seyahatleri sırasında boş zamanlarını nasıl geçirdiklerine bağlı olarak çoğaltmak mümkündür. Ancak internet ve sosyal medya kullanımı hareketlilik çeşitlerinin yaygın bir pratiği olarak karşımıza çıkmaktadır (a.g.e.). Çalışma ve boş zaman ayrımının bulanıklaştığı ve ciddi boş zaman olarak değerlendirilebilecek bir durum olan dijital göçebelikte ise internet erişimi daha da önem kazanmaktadır. Bununla birlikte, seyahat ederken dijital teknolojiyi kullanmak bir kişiyi dijital göçebe yapmak için yeterli değildir; dijital göçebelikten söz edilebilmesi için seyahat ederken işle ilgili görevlerin yapılması ve profesyonel faaliyetlerin sürdürülmesinin gerekliliğinden bahsedilmektedir (Hannonen, 2020, s. 342).

Reichenberger, medya raporları ve içerik analizlerinde dijital göçebelerin genellikle çevrimiçi ortamda çalışan ve seyahat etmeye dayalı bir yaşam tarzına sahip olan genç yetişkinler olarak tarif edildiklerini belirtmektedir (2018, s. 369). Hannonen'e göre dijital göçebe kavramı, çalışmalarını dünyanın herhangi bir bölgesinde dijital teknolojiler sayesinde uzaktan gerçekleştiren kişiler için kullanılırken; dijital göçebelik, bu bağımsız profesyonellerin yaşam tarzlarını işaret etmektedir (2020, s. 336). Dijital göçebe kavramı özellikle teknoloji alanında web tasarımı, programlama ya da çevrim içi pazarlama gibi konularda uzaktan çalışan kişiler için kullanılmaktadır (Thompson, 2019, s. 27). Ancak dijital göçebe olarak çalışılan işler çeşitlenmeye devam etmektedir. Örneğin, dijital göçebelerin, "blog yazarlığı, grafik tasarım, belgelerin tercüme edilmesi, dijital pazarlama, podcast ve YouTube videoları oluşturma" gibi işler de yapmakta oldukları belirtilmektedir (Nash, Jarrahi, Sutherland & Phillips, 2018, s. 4).

İnternet temelli teknolojide yaşanacak gelişmelere paralel olarak aile yaşamı ve çalışma kültürlerinde değişiklikler gerçekleşeceğini düşünen Hannonen, bu durumu dijital göçebeliliğin mobil teknolojilerin gündelik yaşama ve farklı çalışma ortamlarına dahil edilmesi sonucunda ortaya çıkan bir hareketlilik türü olarak ev, iş ve

hatta ulus devlete ilişkin geleneksel bağlılıkları sarsacağı şeklinde yorumlamaktadır (2020, s. 336). Diğer bir taraftan, Richards'a göre artık göçebe için yerleşimcinin karşısı demek her zaman doğru olmayacaktır çünkü internet bağlantısının kalitesi, hava durumu ve karşılaşılan insanlara bağlı olarak göçebeler zaman zaman geçici yerleşimci olmaktadır (2015, s. 349). Benzer bir şekilde Hannonen dijital göçebeliği mobil bir yaşam tarzı içerisinde yarı kalıcı çalışma hali olarak yorumlamaktadır (2020, s. 346). Farklı yerlerde bulunma, farklı şekillerde çalışma, turizmle ilgili gelişmeler, yaşam tarzının değişimi, teknolojik gelişmeler, ekonomik ilişkilerin dönüşümü gibi pek çok durum ise Green'e göre, dijital göçebeliğin parçalanma (disruption) kavramıyla ilişkisini ortaya koymakta, geçmişten bir kopuş gibi değerlendirilmesine yol açmaktadır (2020, s. 432).

Dijital göçebelerin genel anlamda yaşam tarzlarını neden değiştirmek istedikleri ya da dijital göçebeliğe neden yöneldikleri ise pek çok çalışmada farklı unsurlarla açıklanmaktadır. Mancinelli, dijital göçebelerle yapmış olduğu çalışmasında, katılımcıların dijital göçebe yaşam tarzını seçmiş olmalarının nedenini gerekçelendirirken orta kariyer grubu (32-49 yaş) olarak adlandırdığı grubun iş/yaşam dengesi kurma arzusunu vurguladıklarını ancak erken kariyer grubu (35 yaş altı) olarak tanımladığı katılımcıların özgürlük, profesyonel tatmin ve keşif arzusuyla motive olduklarını belirtmektedir (2020, s. 429). Dijital göçebelerin bu yaşam tarzını benimsemelerine ilişkin temel motivasyonları geleneksel, konuma bağlı çalışma koşullarının sınırlayıcılığından kaçma arzusu olarak öne çıkmaktadır (Reichenberger, 2018, s. 364). Geleneksel ofis ortamlarından uzaklaşabilmek için bu yaşam tarzına yöneldiklerini belirtirler de dijital göçebelerin düzenli olarak birlikte çalışabilecekleri ortak çalışma alanlarına yöneldikleri de gözlemlenmektedir (Green, 2020; Orel, 2019; Thompson, 2019).

Son yıllarda uzaktan çalışan kişiler arasında ortak çalışma alanlarının yaygınlaşması da göçebe ve güvencesiz olarak tanımlanabilecek işler konusunda önemli bir dönüşümü işaret etmektedir (Gandini, 2015). Dijital göçebelerin, çalışma ve boş zaman ayırmasına meydan okuyan çalışma stillerinin onlara çalışma alanında da kısmen sunduğu özgürlük imkânına rağmen, bir yandan bağ kurma ihtiyacının devam ettiği belirtilmektedir. Bu konuyu ele alan bir çalışmada, ortak çalışma alanlarının kullanımı için başlıca nedenlerin etkililiğinin artırılması, sosyalleşme ve izolasyon hissinin azaltılması olduğu söylenmektedir (Orel, 2019, s. 222).

Dijital göçebelik bir yaşam tarzı olmasının yanı sıra dijital göçebelerin sürekli hareket halinde olmaları sebebiyle de bir yaşam tarzı hareketliliği veya yaşam tarzı göçü olarak da değerlendirilmektedir. Dijital göçebelerin bu yaşam tarzını seçmeleri için onları motive eden noktalar aynı zamanda bu hareketliliğin de sebebi olmaktadır. Yaşam tarzı göçünün kavramsallaştırılması için katılımcılara göçün kendileri için ne anlama geldiğini soran yorumlayıcı çalışmaların önemini vurgulayan Benson ve O'Reilly bu çalışmaların yaşam tarzını göçle ilişkilendirebilmeyi sağladıklarını belirtmektedirler (2016, s. 24). Bu alanda yapılan çalışmaların bir kısmı yaşam tarzı göçünü

bireylerin failliğiyle (KayaDeniz, 2019; Reichenberger, 2018) ilişkilendirirse de bu göçün ekonomik sebepleri olduğu da vurgulanmaktadır (Hayes, 2015, s. 268).

Yaşam tarzı göçü, belirli bir göçmen grubunu tanımlamaktan ziyade bazı göç biçimlerinin kimlik oluşumunda ve nasıl yaşanacağı üzerine ahlaki değerlendirmelerde ne tür bir rol oynadığını anlamak için analitik bir çerçeve sunmaktadır (Benson & O'Reilly, 2016, s. 21). Benson ve O'Reilly yaşam tarzı göçünü küreselleşme, hareketlilik, esneklik ve zenginliğin artması ile ilişkilendirerek bu göçün özel tarihsel ve maddi koşulların sonucu olduğu çıkarımında bulunmaktadırlar. Bununla birlikte yaşam tarzı göçünün anlaşılabilmesi için göç eden kişilerin göç öncesi ve sonrasındaki yaşam tarzları arasındaki bağlantının kurulması gerektiğini ifade etmektedirler (2009, s. 620). Göç öncesi ve göç sonrası yaşam tarzları arasında bağlantı kuran bir çalışma olarak Limpangog'un (2013) çalışması örnek verilebilir. Filipinli orta sınıf profesyonel kadınların Melbourne'e göçünü inceleyen çalışmasında Limpangog, bu kişilerin göç etme sebeplerini hem orta sınıf olma pozisyonlarını kaybetmeme hem de alternatif bir yaşam tarzını keşfetme istekleri olarak belirtmektedir (2013, s. 324). Limpangog, Avusturalya'da yaşamının, göç eden kadın profesyoneller açısından Filipin'e kıyasla sosyal ve politik sorunlardan ve ekonomik kırılganlıklardan daha az etkilenecekleri bir yaşam anlamına geldiğini vurgulamaktadır (a.g.e., s. 314). Daha iyi bir yaşam kalitesine ulaşmak bütün göçmen gruplar açısından ortak bir motivasyon olarak değerlendirilebilse de yaşam tarzı göçmenlerinin vatandaşlık, finansal ya da kültürel sermaye açısından sahip oldukları ayrıcalıklar onların deneyimini farklılaştırmaktadır (McGarrigle, 2022, s. 169).

Cohen ve diğerleri tarafından vurgulandığı gibi yaşam tarzı göçünden (lifestyle migration) farklı olarak yaşam tarzı hareketliliğinden (lifestyle mobilities) bahsedilebilmektedir. Yaşam tarzı hareketliliği kavramı seyahat, boş zaman ve göç arasındaki artan akışkanlığın kavranmasını sağlamaktadır. Yaşam tarzı hareketliliği günlük uygulamalarla devam ettirilen akışkan bir süreç olması bakımından geçici hareketlilikten farklılaşmaktadır. Bununla birlikte, yaşam tarzı göçüyle kıyaslandığında yaşam tarzı hareketliliği genellikle daha akıcı, sürekli ve çok geçişli (multi-transitional) olarak değerlendirilmektedir (2015, ss. 155-161). Diğer bir taraftan yaşam tarzı hareketliliği geri dönme niyetinin olabileceğini varsayarak kalıcı göçten de farklılaşmaktadır. Hatta öne çıkan nokta kişinin sürekli devam etmeye istekli olması ve geri dönülebilecek tek bir yerden ziyade pek çok "ev"i olabileceğinin vurgulanmasıdır (a.g.e., s. 159).

Dijital göçebelerin hareketliliğini yaşam tarzı hareketliliği ile ilişkilendirerek onları diğer göçmenlerden ayırmak mümkündür. Benzer bir şekilde, Nash ve diğerleri tarafından vurgulandığı gibi göçebe çalışanlar işleri için seyahat ederlerken dijital göçebeler seyahat ederken bir taraftan da işlerini yapabilmeleri sebebiyle onlardan farklılaşmaktadır (2018, s. 6). Diğer bir ifadeyle dijital göçebelerin göç hareketliliğinin en ayırıcı

özelliği konumdan bağımsız çalışabilme özgürlükleri olarak öne çıkmaktadır (Reichenberger, 2018). Dijital göçebelik iş için yapılan gezilerden de farklılaşmaktadır. Dijital göçebelerin seyahatleri bir kurum tarafından karşılanmamakta ve dijital göçebeler seyahat noktalarını işleri için bir gereklilik olması sebebiyle değil kendi istekleri doğrultusunda belirleyebilmektedirler (Kocaman, 2021, s. 802). Bununla birlikte dijital göçebelerin alternatif yaşam düzenlemelerini deneyimleyebilmek ve daha derin bir benlik duygusu kazanabilmek adına kültürel ve kişisel deneyim kazanmaya öncelik vermeleri onları diğer uzaktan çalışan kişilerden de ayırmaktadır (Mancinelli, 2020, s. 418).

Dijital göçebeliği bir yaşam tarzı olduğu kadar turistik bir faaliyet olarak da değerlendiren yaklaşımlar da bulunmaktadır (Kocaman, 2021; Düzgün & Akın, 2022). Hatta dijital göçebelerin yeni bir turist tipolojisi olduğu ifade edilmektedir (Düzgün & Akın, 2022). Dijital göçebeler bir turist kategorisi olarak değerlendirildiği takdirde onların sürekli hareket halinde olmaları ve seyahatlerinin uzun süreli olması göz önünde bulundurulmalıdır. Dijital göçebelerin yarı kalıcı olma durumları (Hannonen, 2020) sebebiyle onların turistler ve yerliler arasındaki bir kategori olarak değerlendirilebilmeleri de mümkündür. Bununla birlikte dijital göçebeleri turistlerden ayıran en önemli nokta onların seyahatleri süresince eğlence ve çalışmayı bir arada yürütüyor olmaları ve seyahatlerinin dönemlik turistlerden farklı olarak süreklilik arz etmesidir. Bu durumda seyahat etmek iş zamanından ayrılmış bir faaliyet veya işe ara verme zamanı olarak değil çalışma ve boş zamanın iç içe geçtiği, aralarındaki ayrımın bulanıklaştığı (Cohen vd., 2015, s. 162) bir durum olarak yorumlanabilmektedir. Ayrıca, dijital göçebeler seyahat edecekleri destinasyonları belirlerken işlerini sürdürmelerini sağlayacak koşulları aradıkları için diğer turistlerden farklılaşmaktadırlar (Nash vd., 2018, s. 8).

Dijital göçebe yaşam tarzı aslında bazı bedellerle birlikte gelmektedir. Örneğin, yalnızlık ve sürekliliği devam eden bir sosyal çevrenin desteğinden mahrumiyet vurgulanmaktadır (Reichenberger, 2018, s. 376). Yapılan ampirik çalışmalarda, dijital göçebe yaşam tarzını sürdüren kişilerin aile ve arkadaşlarından oluşan yakın çevreleri tarafından anlaşılmadıklarına ilişkin gözlemlere yer verilmektedir (Thompson, 2019, s. 33). Dijital göçebeler sürekli hareket halinde olmanın getirdiği özgürlüğü vurgulasalar da yalnızlık hissettiklerinden bahsetmektedirler (Nash vd., 2018, s. 6; Orel, 2019, s. 221). Richards'a göre gezginler ve dijital göçebeler yaşam tarzlarını internet sayesinde sürdürebildikleri için onların sosyallikleri daha dijital olmakta ve dolayısıyla seyahat ettikleri yerlerdeki yerel insanlarla ilişkileri daha sınırlı olmaktadır (2015, s. 350). Düzensiz ve sık yer değiştiriyor oluşları, gittikleri ülkelerdeki dili bilmemeleri gibi durumların yarattığı engeller bir izolasyon hissi yaratabilmekte ve onları çevrimiçi ve çevrim dışı ortamlarda kendi topluluklarını oluşturmaya yönlendirmektedir (Mancinelli, 2020, ss. 431-432). Bu nedenle dijital göçebeler kendi yaşam tarzlarını daha iyi anlayacak ve karşılaştıkları zorluklarda kendilerine destek bulabilecekleri alternatif dayanışma ağlarına yönelmektedir. Dijital göçebelik konusunda bağımsızlık ve

özgür olma kavramları öne çıksa da bu yaşam tarzını sürdüren kişilerin kendi aralarında bağlantı kurmaya dönük faaliyetler içerisinde buldukları gözlenmektedir (Thompson, 2019, s. 31). Dijital göçebelerin gittikleri yerlerde çalışmak için ortak çalışma alanlarını tercih etmeleri bu destek arayışının bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Orel'in çalışmasının gösterdiği gibi dijital göçebeler ortak çalışma alanları sayesinde birbirlerinden duygusal destek bulabilmekte ve sosyal ağlarını genişleterek bu sayede yeni fırsatlara ulaşabilmektedirler (2019, s. 222). Ortak çalışma alanları, serbest çalışan (freelance) kişilerin bir masa ve internet bağlantısı kiralayarak katıldıkları ve diğer bağımsız profesyonellerle birlikte çalıştıkları ortak mekânlar olarak tanımlanmaktadır (Gandini, 2015, ss. 194-195). Ancak bu alanların kullanımı yalnızca çalışma zamanını birlikte geçirmekle sınırlı kalmamaktadır. Beraber yenilen öğle yemekleri veya haftalık toplantılar gibi etkinlikler dijital göçebelerin ortak alan kullanım pratiklerine örnek olarak değerlendirilmektedir (Green, 2020, s. 436). Stebbins'in ciddi boş zamanın niteliklerinden biri olarak bahsettiği boş zaman aktivitesi içerisinde ortaya çıkan güçlü ethos, bireylerin aktivite içerisinde ortak olarak paylaştıkları tutumları ve hedefleri vurgulayan bir topluluk ruhu olarak tanımlanmaktadır (2011, s. 71). Benzer bir şekilde, dijital göçebeler arasında gelişen duygusal destek ilişkileri ve ortak çalışma pratikleri bu topluluk ethosunun bir görünümü olarak değerlendirilebilir.

Ortak çalışma alanları kurmaya yönelik faaliyetler veya dijital göçebeler tarafından düzenlenen konferanslar³ ve NomadList⁴ isimli web sitesi gibi platformlar bağlantı kurma çabalarını örnekleyen durumlar olarak değerlendirilebilir. Mancinelli'nin çalışmasında Chiang Mai, Ubud ve Lizbon gibi popüler destinasyonlarda bulunmuş olan dijital göçebelerin düzenlemiş oldukları toplantıların katılımcılarının "bir harekete ait olma duygusunu", "tanınma ve kabul edilme duygusunu" ve "bir devrimin parçasını oluşturmayı" vurguladıkları belirtilmektedir (2020, s. 432). Dijital göçebelerin düzenlemiş oldukları toplantılarda dayanışma ilişkileri kurulsa da bu buluşmalar aynı zamanda kendini ve işini tanıtmaya dönüştürmektedir.

Bu duruma ilişkin olarak Mancinelli, bu toplantılardaki temel belirsizliğin çalışma ve eğlence, iş ve arkadaşlık arasındaki bulanıklıktan kaynaklandığını belirtmektedir (a.g.e., s. 432). Benzer bir gözlem olarak, Türkiye'de freelance çalışan kişilerle yaptığı çalışmasında İlyas, bu kişilerin kurmuş oldukları ağların freelance çalışanların kendi güvencelerini gerçekleştirmelerine yaradıklarını ifade etmektedir. Örneğin, freelance çalışan kişiler iş bulma, projelerde yer alabilme ve ödemelerini alabilme konularında bu bağlantılarından faydalanmaktadırlar (2022, s. 64).

³ Dünya genelinde düzenlenen pek çok dijital göçebe konferansı bulunmaktadır. Bu konferanslardan bazıları: DNX Festival: The Mega Event For Digital Nomads, Online Entrepreneurs, and Holistic Lifestyle, 7in7 Digital Nomad Conference, Bansko Nomad Festival, Digital Nomad Summit.

⁴ Nomadlist.com isimli web sitesi dijital göçebelerin üye olarak katıldıkları ve birbirlerini seyahat edilebilecek destinasyonlar hakkında bilgilendirdikleri bir platformdur. Erişim tarihi 10 Ağustos 2022 <https://nomadlist.com>

Çalışma, boş zaman ve seyahatin iç içe geçtiği (Reichenberger, 2018) bir yaşam tarzını sürdüren kişiler için kullanılan dijital göçebe kavramı kavramsal bir soyutlama olmakla birlikte aynı zamanda bu kişilerin kendilerini tanımladıkları bir kimliktir. Üye olunan sosyal medya grupları veya düzenlenen dijital göçebe konferansında bütün katılımcılar olmasa da bazı kişilerin kendilerini dijital göçebe olarak tanıttıklarına ilişkin beyanları göze çarpmaktadır (Mancinelli, 2020). Kendilerini dijital göçebe olarak tanımlamaları bu grubun homojen bir yapıya sahip olduğu anlamına gelmemektedir. Bu grup içerisinde özellikle toplumsal cinsiyet temelli eleştirilerin de bulunduğunu vurgulamak gerekmektedir. Örneğin, Thompson'ın çalışmasının katılımcılarından biri *7in7 ve Digital Nomad Girls* isimli konferanslardan bahsederken bu toplantılarda bir araya gelen kişilerin amacını dijital göçebe imajının teknoloji alanında çalışan 25 yaşındaki beyaz erkek olmanın ötesinde bir kapsayıcılığa ulaşmasını sağlamak ve bu alanda kadınlar ve LGBTIQ+ bireylerin görünürliğini arttırmak olarak açıklamaktadır (2019, s. 38). Bu durumla ilişkili olarak, dijital göçebe alt kültürünün erkek odaklı olması ve bu kültüre dair eleştirel yaklaşımların eksikliğinin, alternatif ağların kurulması ve alternatif dijital göçebe konferanslarının ortaya çıkmasında etkili olduğu belirtilmektedir (a.g.e., s. 40).

Çalıştıkları sektör ve elde ettikleri gelirden bağımsız olarak dijital göçebeler seyahat özgürlüğü konusunda birbirlerinden farklılaşmaktadır. Güçlü pasaporta sahip ülkelerin vatandaşları seyahat özgürlüğü konusunda daha avantajlı konumda iken diğer pasaportlara sahip olanların seyahatlerini belirli ülke ve bölgelerle sınırlandırması gerekebilmektedir. Benzer bir şekilde yaşam tarzı göçü konusunu ele alırken Benson ve O'Reily bu göçmenlerin çoğunlukla ekonomik ayrıcalıklara sahip olan varlıklı göçmenler olduklarını ve onlara hareket kolaylığı sağlayan güçlü pasaportlara sahip olduklarını vurgulamaktadırlar (2016, s. 24).

Thompson tarafından yaşları 21-39 arasında değişen otuz sekiz dijital göçebe ile yapılmış olan bir çalışmada bu göçebelerin tamamının güçlü pasaporta sahip oldukları vurgulanmıştır. Bu kişiler içerisinde çifte vatandaşlığı bulunanların daha çok ülkeye vizesiz seyahat imkânı sunan pasaportlarını kullanmayı tercih ettikleri belirtilmiştir. Bununla birlikte bu kişilerin çoğunun yalnızca İngilizce konuşabildiği ve diğer kişilerin de ikinci dil olarak İngilizce konuştukları vurgulanmıştır (2019, s. 32).

Reichenberger ise yaşları 19-51 arasında değişen yirmi iki dijital göçebe ile görüşmüştür. Bu kişilerden sadece ikisi Arjantin ve Brezilya vatandaşıyken diğer kişiler Kanada, Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa ülkelerinden gelmektedirler. Katılımcıların çoğunun 20'li ve 30'lu yaşlarında olmaları aile sorumluluklarının olmayışı veya bu yaş grubunun erken yaşlarda bilgi iletişim teknolojilerine yakınlık geliştirmesiyle ilişkilendirilmektedir. Ayrıca, bu araştırmada 19 yaşındaki bir katılımcı dışında diğer bütün katılımcıların en az bir lisans derecesi bulunmaktadır (2018, ss. 369-370). Avrupa'daki dijital göçebelik deneyimine odaklanan bir çalışmada ise Ljubljana, Leipzig, Berlin

ve Prag'ta ortak çalışma alanlarını kullanan ve yaşları 21-45 arasında değişen yirmi iki kişiyle görüşülmüştür (Orel, 2019, s. 220). Reichenberger'in (2018) çalışmasından farklı olarak Orel'in (2019) çalışmasının katılımcılarından beşi lisans derecesine sahip değildir.

Green (2020) tarafından yapılan çalışmada ise dijital göçebeler arasında en popüler yerlerden biri olan Chiang Mai, Tayland'da bulunmuş olan elli iki kişi ile görüşülmüştür. Katılımcılardan sadece ikisi 40'lı yaşlarındayken diğer elli katılımcının 20 ve 30'lu yaşlarında oldukları belirtilmiştir. Green, Thompson'ın (2019) gözlemlediği gibi, kendi çalışmasında da dijital göçebelerin demografik özelliklerine bakıldığında çoğunlukla beyaz, eğitimli ve güçlü pasaporta sahip ülkelerden oldukları sonucuna varmıştır (2020, s. 434).

Çalışmasında hem etnografi hem de netnografi yöntemini uygulayan Mancinelli, iki yıla yayılan araştırma süreci boyunca hem Chiang Mai'deki dijital göçebelerle görüşmüş hem de sosyal medya gruplarındaki paylaşımlarını düzenli olarak takip etmiştir. Elli kişinin görüşme verilerini kullandığı çalışmasının katılımcılarından sadece bir tanesi Çinliken diğerlerinin Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Avrupa ülkeleri gibi ileri kapitalist ülkelerden olduklarını vurgulamıştır. Mancinelli, çevrimiçi gözlemlerine dayanarak dijital göçebelerin yalnızca batılı ülkelerle ilişkilendirilemeyeceğini ancak kendi katılımcılarının güçlü pasaportlara sahip olduklarını ve geldikleri ülkelerde rahat hayatlar sürdürmelerini sağlayan orta sınıfa mensup olduklarını belirtmektedir. Bu çalışmanın katılımcılarından biri hariç hepsi üniversite mezunudur. Görüşmeler sırasında katılımcıların seyahat ettikleri sürenin beş ay ve sekiz yıl arasında değiştiği belirtilmiştir. Katılımcıların çoğu hareketlilik tercihlerinin kalıcı olduğunu belirtirken bir kısmı ise geri dönmek veya seyahat ettikleri ülkelere yerleşmek gibi kararlar almışlardır. Mancinelli'ye göre bu durum dijital göçebelik hareketliliğinin ileride daha düşük maliyetli yerlere doğru bir göçe dönüşebileceğini göstermektedir (2020, ss. 425-427).

Dijital göçebelik konusunda yapılmış olan teorik tartışmalar ve ampirik çalışmalar dikkate alındığında, bu yaşam tarzı seyahat, çalışma ve boş zaman arasındaki sınırların ortadan kalktığı bir alanda konumlandırılabilir. Dijital göçebelerin eğitimli, orta sınıf mensubu olarak tanımlanabilecek bireyler olmaları onların hareketliliğini diğer göç biçimlerinden ayırtmaktadır. Bir yaşam tarzını sürdürebilecek şekilde gidecekleri destinasyonları belirliyor olmaları sebebiyle hareketlilikleri yaşam tarzı hareketliliği olarak değerlendirilebilmektedir. Bununla birlikte yaşam tarzlarını sürdürebilmek için sürekli seyahat etmeleri ve seyahat ederken aynı zamanda çalışıyor olmaları onları geleneksel turistlerden de ayırmaktadır. Bu durumda dijital göçebe yaşam tarzının tercih edilmesi ve sürdürülmesinin sebeplerinin sorgulanması önem arz etmektedir. Bu sayede dijital göçebe yaşam tarzının ve bu yaşam tarzı hareketliliğinin daha iyi açıklanabilmesi sağlanabilecektir.

Özgür Bir Seçim veya Neoliberal Bir Zorunluluk Olarak Dijital Göçebelik

Dijital göçebelerin sürekli hareket halinde olmaları ve çalışarak yeni yerler keşfedebilecekleri bir yaşam tarzını benimsemiş olmaları onların kendi hevesleri ve zevkleri doğrultusunda yaptıkları gönüllü bir tercih olarak değerlendirilmektedir (Reichenberger, 2018; KayaDeniz, 2019; Akın, 2021). Ancak eleştirel bir perspektiften, dijital göçebelik olgusunu neoliberalizmle birlikte yorumlayarak dijital göçebeliği özgür bir tercihten ziyade ekonomik koşullarla ilişkilendiren görüşler de bulunmaktadır (Thompson, 2019). Örneğin Thompson, Amerika Birleşik Devletleri'nde kira ve öğrenci kredisi gibi masrafları zor karşılayacak bir gelire Tayland'da yaşamaya karar vermenin ekonomik olarak bir başa çıkma stratejisi olarak değerlendirilebileceği yorumunu yapmaktadır (a.g.e., s. 28). Benzer bir gözlem olarak Green'in Tayland'da yaşayan dijital göçebelerle yaptığı çalışmasının katılımcılarından olan Amerika Birleşik Devletleri'nden gelen bir dijital göçebe, Chiang Mai'de kurduğu yeni işini geliştirmesini az para kazandığı süreçte bile yaşam giderlerinin düşük olması sayesinde kâr edebilmesi ile ilişkilendirmektedir (2020, s. 437).

Reichenberger yirmi iki dijital göçebe ile yaptığı çalışmasının sonucunda bütün katılımcılarının geleneksel, konuma bağlı işler bulmakta zorlandıkları için bu yaşam tarzını benimsemediklerini, aksine bu yaşam tarzını kendilerinin tercih ettiğini belirtmektedir (2018, s. 369). Ancak Reichenberger konuyu ele alırken konuma bağlı işler ve konumdan bağımsız olunabilen işler olarak sınırlandırmakta ve Thompson'ın (2019) vurguladığı işin güvencesizliği konusunu ele almamaktadır. Konuyu profesyonel özgürlük olarak değerlendiren Reichenberger, dijital göçebeliğin sağladığı esnekliği bireylere iş konusunda otonomi vermesi açısından olumlu olarak değerlendirmektedir. Bireylerin bu sayede işleri üzerinde tam kontrol sağlayabildiklerini ve işlerine karşı bağlılık duygularının arttığını ifade etmektedir (2018, ss. 371-372).

Dijital göçebelik hedonizmle ilişkilendirilerek bireylerin çalışma alanlarında keyif alma motivasyonu bu yaşam tarzına yöneldikleri ifade edilmektedir (KayaDeniz, 2019). Ayrıca dijital göçebe yaşam tarzının öne çıkan yönünün "deneyim biriktirmek ve özgürlük" olduğu vurgulanmaktadır (Akın, 2021, s. 45). Reichenberger, katılımcılarının dijital göçebe yaşam tarzını özgürlükle ilişkilendirdiklerini ve özgürlüğü farklı bağlamlarda ele aldıklarını vurgulamaktadır. Bu araştırmaya göre katılımcılar dijital göçebe olmanın onları ücretli istihdam içerisinde, lokasyondan bağımsızlaşabilme konusunda ve kendini geliştirme açısından özgür kıldığı gibi bağlamları vurgulamaktadır (2018, s. 371). Mancinelli ise dijital göçebelerle yapmış olduğu araştırmasında, katılımcılarının bu yaşam tarzını tercih ederek maddi birikim, istikrar ve konforun yerine minimalizm, belirsizlik ve risklerin olduğu yeni bir değerler sistemine geçtiklerini ifade ettiklerini belirtmektedir. Ancak yazara göre dijital göçebelerin kendileri hakkındaki bu söylemleri onların yaşam standardı, eğitim ve vize alabilme konusundaki ayrıcalıklı pozisyonlarını gizlemektedir (2020, s. 421). Dijital göçebelerin eğitim durumları, vatandaşı oldukları ülkeler

sebebiyle sahip oldukları ayrıcalıklar ve gelir durumları göz önüne alındığında bu yaşam tarzını bireylerin kendi zevkleri doğrultusunda tercih ettikleri söylenebilir. Ancak dijital göçebeliği yalnızca hedonistik bir arayış veya deneyim biriktirme faaliyeti olarak yorumlamak sınırlayıcı bir çerçeve sunmakta ve özellikle neoliberal koşulların ve güvencesiz çalışmanın etkisinin göz ardı edilmesine yol açmaktadır.

Esnek çalışma koşullarının dijital göçebelik konusundaki etkisini göz önünde bulunduran Nash ve diğerleri ise, dijital göçebeliğin bir yaşam tarzı olarak dijital çalışma, esnek çalışma (gig work), göçebe çalışma (nomadic work) ve macera & küresel seyahat olmak üzere dört temel unsur ile ilişkilendirilebileceğini ifade etmektedirler (2018, s. 3). Bu dört temel unsur içerisinde önemle vurgulanması gereken unsurlardan biri esnek çalışma koşullarıdır. 1980'li yıllarla birlikte neoliberal bir yaklaşım olarak "emek piyasasında esneklik" politikalarının geliştirilmesini eleştirel olarak değerlendiren Standing, bu esneklik ve güvencesizlik koşullarının farklı bir sosyo-ekonomik grup olarak prekaryanın oluşmasına yol açtığını tartışmaktadır. Standing, prekarya kavramını açıklarken bu kavramın güvencesiz istihdamla eş tutulamayacağını ancak iş güvencesizliğinin prekaryanın önemli bileşenlerinden olduğunu vurgulamaktadır (2020, ss. 19-27). Esnek çalışma sürecinin çalışanlar açısından hem esneklik hem de güvencesizlik anlamına geldiğini vurgulayan Thompson, bu durumun aynı zamanda işverenlerin daha az sorumluluk almasına yol açtığını belirtmektedir (2018, s. 5).

Freelance çalışanların homojen bir grup olarak ele alınamayacağını vurgulayan İlyas, bazı kişiler işsiz kaldıkları süreçlerde serbest çalışırken bazılarının da düzenli olarak bu şekilde çalışmakta olduklarını belirtmiştir. Bununla birlikte bazı çalışanlar sözleşmesiz ve güvencesiz olarak çalışırken bazıları da sözleşmeli bir şekilde çalışmaktadır (2022, s. 17). Bu durum freelance çalışanların veya prekarya olarak tanımlanabilecek grupların esnek çalışma konusunda farklı deneyimler yaşamakta olduklarını belirtmektedir. Standing, prekarya mensuplarında iş temelli bir kimlik bulunmadığından ve mesleki bir gruba ait olamama durumundan bahsetmektedir (2020, s. 29). Her ne kadar dijital göçebelik altında farklı sektörlerde işler yapılabilse de benzer çalışma pratikleri, ortak mekân kullanımları ve düzenledikleri konferanslar dikkate alındığında Standing'in prekarya tartışmasından farklı olarak dijital göçebeler arasında bir gruba ait olma duygusunun geliştiğinden söz edilebilir.

Thompson, dijital göçebelerin işlerinden önce yaşam tarzlarını sürdürebilecekleri şekilde destinasyon tercihi yaptıkları vurgulanmaktadır. Ancak hayatlarının dijital göçebe olmadan önceki dönemlerinde karşılaştıkları ekonomik zorlukların da onların bu yaşam tarzını tercih etmeleri konusunda itici bir güç olduğunu belirtmektedir. Dijital göçebe konferanslarındaki konuşmacılara dikkat çeken Thompson, herkesin dijital göçebe olabileceğini ve olması gerektiğini söylediklerinden bahsetmektedir (2018, s. 23). Ancak dijital göçebeliğin risklerini almanın herkes için eşit ölçüde kolay olduğunu söylemek doğru olmayacaktır. Bu noktada güçlü pasaporta sahip olan

ülkelerin vatandaşı olmanın, İngilizce bilmenin ve işlerin bulunması ve sürdürülmesini sağlayacak güçlü bir sosyal ağa sahip olmanın yarattığı ayrıcalıkların vurgulanması gerekmektedir.

Mancinelli'ye göre daha düşük maliyetli ülkelerde yaşamaları dijital göçebelerin girişimcilik risklerini göze alarak kendi işlerini kurmalarını veya yeni işler sayesinde gelir getirici faaliyetlerini çoğaltmalarını sağlamaktadır (2020, s. 429). Sözleşmeli ve esnek kontratlarla çalışmak çalışana kariyer fırsatları açısından bir esneklik ve seçim özgürlüğü verse de güvencesizliğin de artmasına yol açmaktadır. Nash ve diğerleri esnek çalışma koşulları içerisinde düzenli bir gelir elde etmek isteyen dijital göçebelerin düzenli olarak kendilerini ve işlerini tanıtmaları gerektiğini vurgulamaktadırlar (2018, s. 5). Benzer bir şekilde İlyas, neoliberal bakış açısıyla dijital göçebelerin serbest çalışıyor olmalarının onları kendi çalışma koşullarına egemen yapıyor olarak değerlendirildiğini ve bu durumun özgürlükle eş değer kabul edildiğini söylemektedir. Ancak, İlyas serbest çalışanlar sürekli bağlantı kurma ve fırsat yaratma çabasında oldukları için bu özgürlük deneyiminin serbest çalışanlara “nefes aldırarak türden bir özgürlük” olmadığını vurgulamaktadır (2022, s. 41).

Dijital göçebe yaşam tarzının ne kadar sürdürülebileceğinin sorgulanması aynı zamanda bu yaşam tarzının zorluklarını da ortaya çıkaracaktır. Örneğin çalışma hayatından emekli oldukları zaman göçebelik pratiklerini devam ettirdiklerinde aslında çalışma ve boş zaman ikiliğinin ötesinde bu deneyimi sürdürmüş olacaklardır. Diğer bir ifadeyle göçebelik deneyimleri uzaktan çalıştıkları işlerinden bağımsızlaşacak ve belki de teknolojiye olan bağımlılıklarından da ayrılacaklardır. Diğer bir taraftan tek başına seyahat etmek veya bir aile olarak bu yaşam tarzını sürdürmek dijital göçebelerin pratiklerini farklılaştırmaktadır. Mancinelli aile olarak dijital göçebe yaşam tarzını sürdüren katılımcılarının deneyimini değerlendirirken normalde vatandaşı oldukları ülkelerde yaşasalar devlet tarafından karşılanacak olan çocukların eğitimi, tıbbi bakım ve emeklilik planlaması gibi konularda bireysel sorumluluk almaları gerektiğini vurgulamaktadır. Mancinelli çocuk sahibi olan göçebelere ilişkin gözleminde, kadınların çocukların eğitiminin sorumluluğunu üstlendiğini ve erkeklerin ana gelir kaynağı olduğu bir ilişki kurulduğunu belirtmektedir (2020, s. 431).

Dijital göçebeliğin özgür bir seçim mi neoliberal bir dayatma mı olduğuna ilişkin bir başka önemli nokta da ülke seçiminin bazı şartlara göre belirleniyor olmasıdır. Thompson dijital göçebelerin mekân seçimi yaparken zevklerinin yanı sıra kendi demografik koşullarından en üst düzeyde faydalanabilecekleri yerleri tercih ettiklerini belirtmektedir. Buna ilişkin olarak sosyal medya platformlarında dijital göçebe olarak yaşanabilecek en iyi destinasyonlar hakkında bilgi paylaşımları yapıldığından bahsetmekte ve öne çıkan yerlerin Tayland, Vietnam, Bali, Kamboçya ve Portekiz vb. ülkeler olduğunu vurgulamaktadır (2019, s. 33). Dijital göçebeler tarafından rağbet gören ülkeler listesi çoğaltılabilecek olsa da bu ülkelerin ortak özelliği küresel kuzey olarak adlandırılan

bölgelerden gelen insanlar açısından yaşam masraflarının oldukça düşük olduğu ülkeler olarak ön plana çıkmalarıdır. Yaşam tarzı göçünün kuzey ve güney hattındaki akışını değerlendiren Hayes yaşam tarzı göçü konusunda farklı kavramsallaştırmalar olsa da ortaklaştıkları noktayı küresel kuzeyin “gelişmiş” ülkelerinden insanların, küresel güneyin “gelişmekte” olan ülkelere doğru yer değiştirmeleri şeklinde özetlemektedir (2015, s. 269). Ancak dijital göçebelerin hareketliliği her zaman kuzey-güney hattında gerçekleşmemektedir. Nash ve diğerleri tarafından yapılan çalışmada bazı dijital göçebelerin kış aylarını tropik bölgelerde geçirirken yaz aylarında Kuzey Avrupa’ya dönmek gibi bir mevsimlik seyahat tarzı geliştirdiklerinden bahsedilmektedir (2018, s. 7).

Yaptıkları iş internet temelli olduğu için dijital göçebelerin destinasyon seçiminde internet bağlantısının kalitesi önemli bir faktör olmaktadır (Green, 2020, s. 438). Bununla birlikte dijital göçebelerin yaşayacakları ülkeleri seçerken dikkate aldıkları noktalardan biri yaşamayı hedefledikleri ülkenin yaşam giderleri olmaktadır. NomadList’te yer alan verileri değerlendiren Kocaman “ucuz destinasyonlar” kriterinin arama kriterleri arasında üst sıralarda yer aldığını ifade etmektedir (2021, s. 807). İnternet bağlantısının kalitesi ve yaşam giderleri gibi faktörlerin yanı sıra dijital göçebelerin seyahat edecekleri yerleri belirlerken iklim koşulları ve kafa dengi insanların varlığı gibi kriterlere de dikkat ettikleri ifade edilmektedir (Mancinelli, 2020, s. 425). Bunlara ek olarak NomadList’in dijital göçebelerin pek çok farklı kriter belirleyerek destinasyonları birbirleriyle karşılaştırmalarına olanak verdiği görülmektedir⁵.

Chiang Mai’nin dijital göçebeler arasında neden gözde bir mekân olduğunu araştıran Green’e göre bu şehir dijital göçebelere çok sayıda ortak çalışma alanı sunduğu gibi sağlıklı, yerel ve uluslararası yemekler sunan kafelere de sahiptir. Hem boş zaman hem de çalışma bakımından fırsatlar sunan bu alanlar iş ve üretkenlik açısından önemlidir. Dijital göçebeler kafeleri, bilgisayarlarını düzenli şarj edebilecekleri altyapıya sahip olmaları ve güçlü bir internet bağlantısı sunmaları açısından da değerlendirmektedirler. Chiang Mai’nin bir başka güçlü yönü de kısa veya uzun süreli kiralama seçenekleri bulunan çok sayıda eşyalı stüdyo dairenin bulunmasıdır. Stüdyo dairelerin yaygınlığı ve dijital göçebeler tarafından sıklıkla tercih edilmesi aynı zamanda ortak çalışma alanlarına olan ihtiyacı da arttırmaktadır (2020, s. 435-436). Green’in değerlendirmesinden yola çıkılarak bu bölgenin dijital göçebe yaşam tarzının yaygınlaşması ve sürdürülmesi açısından fırsatlar sunan bir pazar olduğu düşünülebilir. Örneğin Orel (2021), Tayland’da dijital göçebeleri ülkeye çekebilecek şekilde bir hizmet endüstrisinin gelişmekte olduğundan bahsetmektedir. Dijital göçebelerin orta sınıf pozisyonlarını sürdürebilme motivasyonları sadece gitmelerindeki itici güç olarak değil aynı zamanda bu yaşam tarzını sürdürürken kurdukları ağların niteliği bakımından da önemli

⁵ Bütün dijital göçebeler bu kriterlere göre seçim yapmasa da filtrelenebilecek seçeneklerin sayısının oldukça fazla olması dikkat çekicidir. Erişim tarihi 08 Ağustos 2022, <https://nomadlist.com>

olmaktadır. Mancinelli'nin vurguladığı gibi dijital göçebeler arasında girişimcilik ve ekonomik başarıyla birlikte farkındalık ve öz disiplinin vurgulandığı uluslararası konferans gibi etkinliklerle büyümekte olan bir pazardan bahsedilebilmektedir (2020, s. 432).

Dijital göçbeleri kendilerine çekmek isteyen ülkeler bu amaçla özel vize prosedürlerini de hayata geçirmektedirler. Endonezya ve Tayland'dan sonra pek çok ülkenin seyahat kısıtlamalarının yaşandığı COVID-19 döneminde bile dijital göçbeleri ülkelerine çekmeye çalışmasından bahsedilmektedir. Örneğin, Haziran 2020'de Estonya tarafından işlerini telekomünikasyon teknolojisini kullanarak, konumdan bağımsız yürütebilen kişileri hedefleyen dijital göçebe vizesinin uygulanmaya başladığı vurgulanmıştır (E-residency, 2020 akt. Chevtaeva & DenizciGuillet, 2021, s. 1). Mevcut durumda Endonezya'da dijital göçbeler tarafından yapılan vize ihlallerini değerlendiren Octavia (2022), Estonya örneğinde olduğu gibi doğrudan dijital göçbeleri hedefleyen vize türlerinin olması gerektiğini savunmaktadır. Ülkelerin dijital göçbeleri kendilerine çekmek için attıkları adımlar yaptıkları işin lokasyondan bağımsız olması veya saat diliminden etkilenmeden çalışabilmeleri sebebiyle dijital göçbeler açısından çekici olmaktadır (Hermann & Paris, 2020). Vize başvurularında dijital göçbeler için özel bir başvuru türünün ortaya çıkması bu yaşam tarzı hareketliliğinin yaygınlaşmasına ilişkin kolaylaştırıcı bir fırsat olarak değerlendirilebilir.

Dijital göçbeler gittikleri ülkelerin vize prosedürlerine göre 3-6 ay gibi sürelerde o ülkelerde kalmaktadır. Sürekli seyahat halinde olmaları sebebiyle az eşyaya sahip, minimalist bir yaşam tarzı sürdürmektedirler (Mancinelli, 2020, s. 432). NomadList forumunda pek çok dijital göçbenin kendisini minimalist olarak tanımladığı ve yanlarında az ve kolayca taşınabilen eşyalarla seyahat ettiklerini vurguladıkları belirtilmektedir (Nash vd., 2018, s. 3). Ancak dijital göçebe yaşam tarzına ilişkin getirilebilecek bir diğer eleştiri de bu yaşam tarzını sürdürmenin ekolojik ayak izi bağlamında çevreye olumsuz etkisinin yüksek olmasıdır. Cohen ve diğerleri tarafından vurgulandığı gibi dijital göçbeler gibi sürekli hareketlilik halinde olan kişiler karbon temelli yakıtları kullanan araçlarla seyahat etmektedirler. Bu durumdan yola çıkan Cohen ve diğerleri, bu yakıt kaynaklarında yaşanacak gelişmeler sonucunda yaşam tarzı hareketliliklerinde de yavaş hareketlilik veya daha sürdürülebilir bir yaşam tarzının benimsenmesi gibi gelişmelerin yaşanıp yaşanmayacağı hakkında düşünülmesi gerektiğini önermektedirler (2015, s. 167).

Yukarıda ele alınan tartışmalardan yola çıkarak dijital göçbelik için bireylerin özgür tercihleriyle motive olan bir yaşam tarzı olduğu ancak neoliberal ilişkiler ağından bağımsız bir tercih olarak değerlendirilemeyeceği çıkarımını yapmak mümkündür. Dijital göçbelerin seyahat edecekleri yerleri ve süreleri kendilerinin belirliyor olması ve bu seçimi yaparken bir iş kontratının mekânsal bağlayıcılığıyla sınırlandırılmıyor oluşları onları bu

kararlarında özgürleştiriyor görünmektedir. Ancak bir yaşam tarzı olarak dijital göçebeliğin yaygınlaşmasını esnek ve güvensiz çalışma koşullarıyla ilişkilendirmeden ele almak bu yaşam tarzının sadece hedonistik bir boyuta indirgenmesi ve dijital göçebelerin seyahat ettikleri ülkelerdeki faaliyetlerinin de yalnızca turistik olarak değerlendirilmesine sebep olmaktadır. Bütünsel bir yaklaşım geliştirmeye çalıştığımızda vurgulanması gereken en önemli nokta dijital göçebeliğin bir yaşam tarzı hareketliliği olduğu ve bu kişilerin ekonomik ayrıcalıklarını sürdürebilecek şekilde bu hareketliliği gerçekleştirdiğidir. Bununla birlikte gözden kaçırılmaması gereken diğer önemli noktalar da dijital göçebe yaşam tarzının girişimcilik ideolojisiyle olan ilişkisi (Mancinelli, 2020) ve dünya genelinde dijital göçebe yaşam tarzı etrafında büyümekte olan bir pazarın varlığıdır.

Sonuç ve Öneriler

Dünya genelinde internet teknolojisi geliştikçe uzaktan çalışma pratiklerinin de yaygınlaşması hızlanmaktadır. Konumdan bağımsız, internet üzerinden işler yapıyor olmaları sebebiyle dijital göçebelerin de sayısının artacağı öngörülebilmektedir. Seyahat, çalışma ve boş zamanın iç içe geçtiği bir yaşam tarzı olarak kavramsallaştırılan dijital göçebeliğin, uygulanması beklenen kolay vize imkânlarıyla birlikte daha fazla yere seyahat imkânı bulan bir yaşam tarzı hareketliliği olarak dünya genelinde öne çıkan bir gündem olacağı düşünülmektedir. Ancak bu yaşam tarzı hareketliliğini gerçekleştirmek konusunda herkesin eşit ölçüde avantajlı olduğunu söylemek doğru olmayacaktır. Dijital göçebelerin çoğunlukla 20'li ve 30'lu yaşlarda, eğitilmiş, güçlü pasaporta sahip ve orta sınıf olarak tanımlanabilecek kişilerden oluştuğu görülmektedir (Green, 2020; Reichenberger, 2018; Thompson, 2019). İnternet teknolojisi sayesinde dünyanın her yerinde çalışabilme esnekliğine sahip olan bu kişiler uzaktan çalışacakları yerleri belirlerken kendi zevk ve beğenilerini ön planda tutmaktadırlar. Dijital göçebelik çoğu zaman bireylerin zevkleri doğrultusunda gönüllü olarak tercih ettikleri bir yaşam tarzı olarak değerlendirilmektedir. Ancak bu yaşam tarzının ortaya çıkmasında etkili olan ve dünya genelinde yaygınlaşmasına da katkı sağlayan sosyal ve ekonomik faktörlerin etkisinin göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Neoliberalizm ve esnek çalışmanın yaygınlaşmasından bağımsız değerlendirilemeyecek olan bu yaşam tarzı aslında yeni bir pazarın yaratılmasında da etkili olmaktadır. Örneğin Chiang Mai'nin dijital göçebeler arasında bu kadar öne çıkmış olması yalnızca bu yerin egzotik güzellikleriyle ilişkilendirilerek açıklanamaz. Sunduğu güçlü internet altyapısı, kısa süreli kiralama seçeneği bulunan pek çok stüdyo dairenin bulunması, hem çalışmaya hem de dinlenme ve eğlenceye olanak sağlayan kafelerin bulunması bu bölgenin gelişmekte olan bir yaşam tarzı pazarı olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte dijital göçebelik konusunda bu yaygınlaşma ve ekonomik olarak gelişme potansiyelini gören diğer ülkelerin de özel vize uygulamalarıyla daha çok dijital göçebeyi kendilerine çekebilmek için rekabet edecekleri düşünülmektedir. İş verenler açısından da esnek sözleşmeler ve çalışanlara karşı daha az sorumluluk sahibi olmak gibi avantajlar sunduğu göz önünde bulundurulursa dijital göçebeliğin bir yaşam tarzı olarak daha fazla tanıtılmaya ve desteklenmeye devam edileceği öngörülebilmektedir. Böylece bir yaşam tarzı hareketliliği

olarak ele aldığımız dijital göçebeliğin hareketlilik olanaklarının da artması beklenmektedir. Yakın bir gelecekte yaşanması beklenen bu gelişmelere ilişkin olarak dört temel noktanın araştırılması gerektiği düşünülmektedir. Öncelikle, dijital göçbeleri homojen bir grup olarak değerlendirmeden toplumsal cinsiyet temelinde farklılaşan deneyimlerinin ortaya çıkarılması gerekmektedir. İkincisi, dijital göçbelerin esnek çalışanlar olarak yasal haklarını kullanmak ve iş verenlerle sözleşmeler konusunda yaşadıkları sorunların tartışılması gerekmektedir. Bu sayede bu yaşam tarzı yaygınlaşırken hak kayıplarının önüne geçilmesine yönelik önlemlerin alınmasının sağlanabileceği düşünülmektedir. Üçüncü olarak dijital göçbelerin hareketliliğinin çoğunlukla küresel kuzeyden küresel güneye doğru gerçekleştiği göz önünde bulundurularak dijital göçbelerin yerel ekonomi ve kültürle ilişkilerini araştırın çalışmalar yapılması önemlidir. Son olarak bütün küresel hareketlilik çeşitlerinde tartışılabilirliği gibi dijital göçbelerin yaşam tarzlarının çevreye etkisi dikkate alınarak sürdürülebilirlik çerçevesinde eleştirel olarak değerlendirilmesi gerektiği düşünülmektedir.

Kaynakça

- Akın, M. Ş. (2021). Dijital Göçebelik: Deneyim ve Özgürlük. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 21(1), 41-52.
- Bell, D. (1996). The Protestant Ethic. *World Policy Journal*, 13(3), 35-39.
- Benson, M. & O'Reilly, K. (2009). Migration and the search for a better way of life: A critical exploration of lifestyle migration. *The Sociological Review*, 57(4), 608-625.
- Benson, M. & O'Reilly, K. (2016). From lifestyle migration to lifestyle in migration: Categories, concepts and ways of thinking. *Migration Studies*, 4(1), 20-37.
- Berkers, P., & Van Eijck, K. (2017). Max Weber and Leisure. Spracklen, K., Lashua, B., Sharpe, E., Swain, S. (Der.) *The Palgrave Handbook of Leisure Theory* içinde (s. 401-416). London: Palgrave Macmillan.
- Blackshaw, T. (2013). Two Sociologists: Pierre Bourdieu and Zygmunt Bauman. Blackshaw, T. (Der.) *Routledge Handbook of Leisure Studies* içinde (s. 186-200). London: Routledge.
- Bourdieu, P. (2016). *Sosyoloji Meseleleri*. (Çev. Öztürk, F, Uçar, B., Gütekin, M & Sümer, A). (2. Baskı), Ankara: Heretik Yayınları.
- Carnicelli, S., McGilivray, D. & McPherson, G. (2017). Introduction. Carnicelli, S, McGilivray, D. & McPherson, G. (Der.) *Digital Leisure Cultures: Critical Perspectives* içinde (s. 1-12). New York: Routledge.
- Chevtava, E., & DenizciGuillet, B. (2021). Digital nomads' lifestyles and coworkation. *Journal of Destination Marketing and Management*, 21, 100633.
- Cohen, S. A., Duncan, T., & Thulemark, M. (2015). Lifestyle mobilities: The crossroads of travel, leisure and migration. *Mobilities*, 10(1), 155-172.
- Düzgün, E. & Akın, A. (2022). Yeni bir turist tipolojisi önerisi: Dijital göçebelik. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(2), 596-612.

- Elginkton, S. & Stebbins, R. A. (2014). Foundation. *The Serious Leisure Perspective: An Introduction* içinde (s. 1-52), London: Routledge.
- Erickson, B. (2017). Marx, Alienation and Dialectics Within Leisure. Spracklen, K., Lashua, B., Sharpe, E., Swain, S. (Der.) *The Palgrave Handbook of Leisure Theory* içinde (s. 457-471). London: Palgrave Macmillan.
- Gandini, A. (2015). The rise of coworking spaces: A literature review. *Ephemera Theory & Politics in Organization*, 15(1), 193-205.
- Georgoulas, S. (2017). Durkheim and Leisure. Spracklen, K., Lashua, B., Sharpe, E., Swain, S. (Der.) *The Palgrave Handbook of Leisure Theory* içinde (s. 371-384). London: Palgrave Macmillan.
- Glover, T. D. & Hemingway, J. L. (2005). Locating leisure in the social capital literature. *Journal of Leisure Research*, 37(4), 387-401.
- Green, P. (2020). Disruptions of Self, Place and Mobility: Digital Nomads in Chiang Mai, Thailand. *Mobilities*, 15(3), 431-445.
- Hannonen, O. (2020). In search of a digital nomad: Defining the phenomenon. *Information Technology & Tourism*, 22, 335-353.
- Harris, D. E. (2005). *Key Concepts in Leisure Studies*. London: SAGE Publications.
- Hayes, M. (2015). Moving South: The economic motives and structural context of North America's emigrants in Cuenca, Ecuador. *Mobilities*, 10(2), 267-284.
- Hermann, I. & Paris, C. M. (2020). Digital nomadism: The nexus of remote working and travel mobility. *Information Technology & Tourism*, 22(3), 329-334.
- İlyas, Ö. (2022). *Freelance Emek: Ofisiz Çalışmanın Sınıfsallığı*. İstanbul: İletişim.
- Juniu, S. (2000). Downshifting: regaining the essence of leisure. *Journal of Leisure Research*, 32(1), 69-73.
- KayaDeniz, A. (2019). Dijital çağın hedonist çalışanları: Dijital göçebeler. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, 5, 101-113.
- Kocaman, S. (2021). Nomadlist'de dijital göçebeler tarafından 2020'de en fazla tercih edilen destinasyonların destinasyon seçim kriterlerine göre kümelendirilmesi. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 799-815.
- Limpangog, C. (2013). Migration as a strategy for maintaining a middle-class identity: The case of professional filipino women in Melbourne. *ASEAS - Austrian Journal of South-East Asian Studies*, 6(2), 307-329.
- Mancinelli, F. (2020). Digital nomads: Freedom, responsibility and the neoliberal order. *Information Technology & Tourism*, 22, 417-437.
- McGarrigle, J. (2022). Lifestyle migration. Scholten, P. (Der.) *Introduction to Migration Studies: An Interactive Guide to the Literatures on Migration and Diversity* içerisinde (s. 169-177), Springer.
- Meeras, L. (2010). *Leisure and Recreation*. University of Tartu, Parnu College, Department of Tourism Studies.

- Nash, C., Jarrahi, M.H., Sutherland, W. & Phillips, G. (2018). Digital nomads beyond the buzzword: Defining digital nomadic work and use of digital technologies. Chowdhury, G., McLeod, J., Gillet, V. ve Willett, P. (Der.) *Transforming Digital Worlds iConference*, Springer, Cham, 207-217.
- Octavia, U. V. (2022). Importance of implementation of digital nomad visa in order to reduce immigration violations, *Budapest International Research and Critics Institute-Journal (BIRCI-Journal)*, 5(3), 26172-26185.
- Ollman, B. (2015). *Yabancılaşma: Marx'ın Kapitalist Toplumdaki İnsan Anlayış*. (Çev. Kars, A.) (2. Baskı). İstanbul: Yordam Kitap.
- Orel, M. (2019). Coworking environments and digital nomadism: Balancing work and leisure whilst on the move. *World Leisure Journal*, 61(3), 215-227.
- Orel, M. (2021). Life is better in Flip Flops. Digital nomads and their transformational travels to Thailand. *International Journal of Culture, Tourism and Hospitality Research*, 15(1), 3-9.
- Ozimek, A. (2020). *The Future of Remote Work*, SSRN Working Paper. Available at SSRN 3638597.
- Parker, S. (1975). The sociology of leisure: Progress and problems. *The British Journal of Sociology*, 26(1), 91-101.
- Reichenberger, I. (2018). Digital nomads – a quest for holistic freedom in work and leisure. *Annals of Leisure Research*, 21(3), 364-380.
- Reichenberger, I., ve Schäfer, M. (2016). Sociology of Leisure. Siller, H ve Zehrer, A (Der.), *Entrepreneurship und Tourismus* içerisinde (s. 243-249) Wien: Linde Verlag.
- Richards, G. (2015). The new global nomads: Youth travel in a globalizing world. *Tourism Recreation Research*, 40(3), 340-352.
- Roberts, K. (2010). *Sociology of Leisure*. Sociopedia. isa, (s. 1-13).
- Rojek, C. (1995). *Decentring leisure: Rethinking Leisure Theory*. London: SAGE.
- Rojek, C. (1997). Leisure theory: Retrospect and prospect. *Loisir et société/Society and Leisure*, 20(2), 383-400.
- Silk, M., Millington, B., Rich, E., & Bush, A. (2016). (Re-)thinking digital leisure, *Leisure Studies*, 35(6), 712-723.
- Spracklen, K. (2015). *Digital Leisure, The Internet and Popular Culture: Communities and Identities in a Digital Age*. London: Palgrave Macmillan.
- Standing, G. (2020), *Prekarya: Yeni Tehlikeli Sınıf*, (6. Baskı). İstanbul: İletişim.
- Stebbins, R. A. (2011). *The Idea of Leisure: First Principles*. New Brunswick: Transaction Publishers.
- Stebbins, R. A. (2018). The sociology of leisure: An estranged child of mainstream sociology. *International Journal of the Sociology of Leisure*, 1, 43-53.
- Thompson, B. Y. (2018). Digital nomads: Employment in the online gig economy. *Glocalism: Journal of Culture, Politics and Innovation*, 1, 1-26.

- Thompson, B. Y. (2019). The digital nomad lifestyle: (Remote) Work/Leisure balance, privilege and constructed community. *International Journal of the Sociology of Leisure*, 2, 27-42.
- Trigg, A. B. (2001). Veblen, bourdieu and conspicuous consumption. *Journal of Economic Issues*, 35(1), 99-115.
- Vickerman, R. W. (1975). *Economics of Leisure and Recreation*. London: The Macmillan Press.
- Weber, M. (2005). *The Protestant Ethic and The Spirit of Capitalism*. London: Routledge.
- Wilson, J. (1980). Sociology of leisure. *Annual Review of Sociology*, 6, 21-40.